

գոթեան Արքյ Աթոռով երտսաշէմի Տետան
թէոգորովի Արհի Եպիսկոպոսին Արքը լրցեալ
և Եհափառ Հրամանաւ Մ'եծի Արքայանիստ Մայ-
րաբարձրի Կոստանդնուպոլիս Արքազան Պա-
տրիարքի Տետան Յօհաննու Աստուածուաբան,
կոչեցեալ վեմբաբան բարունապետին Արքեամբ
շարագրով կեսարացի Գալատասահալեան գրիգոր
գորի և թուին Հայոց ՌՄՇԲ: Յուլ. 20: Ի
Տղորով Յօհաննէւան Պուշտ: (1803):

ՑԷՐՊԱՒՐՈՒՆ:

"Փառք անձառնելի՞ սուրբ Երրորդութեան.
Եւ պատիւ յաւէտ՝ մի Աստուածութեան,
ի Հայր եւ Անրի եւ ի Սուրբ Հոգին.
այժմ եւ յարաժամ՝ եւ միշտ յաւիտեան:
Որ Հասոց յաւաբու զայս փորիկ մատեան.
որ Հարցախրացն պատասխանաբան.
յերաժշտութիւնն գիտութեանց ուսման.
կարի ցանկալի՞ Համառատական:
Սա պարունակէ զ'Հարցմուկն Հայկական.
ընդ որով Հակիրէն ինչ ինչ յունական.
գուն ինչ եւս Հարցմոնն՝ սնն պարզսկական.
որովք յարդարին՝ երգեց երգուական:
Զայնք երաժշտացն եղանակական.
Հիմն երգութեանց՝ երաժշտական.
եւ Համայն գորիկիք՝ երգեցովական.
բացայսոյ բանի՝ գոն Հարց պատասխան:
Թէպէս է կիսամ ըստ արհեստական.
Համառու գոյսն է խրցանն եւ բան.
եթէ տէր կամի սորոյն լըրական.
տեսանես տերամբ՝ ի յօրս պատգան:
Զանարթուն յիշել՝ գուազասիւեան.
մաղթէմ սիրելեաց՝ զգիկոր կիսարիայն.
ընդ Հարբք եւ եղարքքս հոգեւորական.
որ լիջեք յիշեալք՝ դառք եւս անխօփանն:

Գրիգոր Դպիր Գալատափալեանի այս
գրը կամ, Հ. Գարեք. Զ. ի Մատեանագիտու-
թեան, մէջ յիշատակուած չէ. որոյ պարունա-
կութիւնը բաղդատելով իմ ձեռագրին հետ, կը
տեսնեմ՝ որ թէեւ կարգերն, Հարց ու պատա-
խաննեն նման են, բայց այսու ամենայնիւ ձե-
ռագիրը շատ ընդգրածակուած է, ուրեմն գրիգոր
Դպիրն իւր պագրութենէն քանի մը տարի
ետքը, կրկն ընդգրածակն զրած է, ինչպէս կը
յիշեցնէ ինքն ալ, վերն յառաջ մերուած տու-
նաւոր յիշատակարանին մէջ. Եթէ տէր կամի,
կըսէ, այս Համառուին տեղ պակապին աւելի
ընդգրածակն յառաջ պիտի բերնենք, / Եւ ար-
դեամբք ձեռագրին ունի այսպիսի ընդգրածէ

մասեր պարզ բացատրուած, եւ յաւելուածներ
որ ապագրին մէջ կը պակսին:

Կը կրկնենք թէ մեր գուած երաժշտական
ձեռագիր զասագիրքն կնարացի Դպիրոր Դպիր
Գալատափալեանին է, եւ կրկն տպագրութիւն-
ներէն վերջ գրուած, եւ այն գոյցէ 1805
թուականն, որպէս կետեւ կ'աւանդուի թէ գրի-
գոր Դպիրին 1807 թուականին սկիզբները վախ-
ճանած ըլլայ:

Հոս անցողակի կ'ուզնեք յիշեցնել՝ թէ
մնիք արդեն այդ ձեռագիրը գեորգ Դպիրին
ընծայած չելիք. այլ տեսնելով թէ ձեռագրին
յիշատակարանը՝ եւ հետեւաբար թուականն կը
պակսի, եւ դիրին ալ շատ նման է Մորդունիորդին
անուն գրքին, որուն թարգմանին եղած է գեորգ
Դպիր, կարծիք յայտնած էնիք՝ թէ այս ձեռա-
գրին ալ ընդունածն ըլլայ նաև իսոյց գեորգ
Դպիրն. այժմ մեր այս կարծիքն փոխուած է:

Տ. Վ. Պ.

ԼԵԶՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՆԵԿԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՈՐՏՈՎՈՒՆ

(ՀԵՐԱՆ-Ն-ԲԻ-Ն-Ի-Ի-Ի-Ն-Ի-Ի-Ն-Ի-)

ՄԱՍՆ Բ.

Բաղաձայն գրելի:

Ո՞նչեւ յարդ ձայնառաց վերայ խօսե-
լով՝ արտասանեն Եթեան մասին ու եւ դժուա-
րաթեան շանդիպեցանք. վասն զի Հայերէն
ձայնառները միենայն են թէ գրաբարի եւ
թէ աշխարհաբարի մէջ: Բայց ինդիրը բոլո-

* Գր. Գալատափալեանի Դպիր Երաժշտական,,
(144 էջ), և Մունաքարան Երաժշտական,, (63 էջ, Բ.
առաք. 1803) կամ Նախ եւ մատնապարան: Գա-
լատափալեան ունի Նախ 1803ին (Փատր. 4)
տպագրուած ուրիշ Սովորին Հրատարակիթին մը՝
Քրիստ Կողեման Երաժշտական,, (160 էջ), որ նոսակէ
մը մատնապարան կը գտնուի: Աղջանալապիթիւնն
է այլաւայ երգեթեր. մնջնէ էլ 88 ոտանաւոր Երաժշտ
Նակրած է տանկերն իր մը, որոն եղանակաւ պիտի
երգեցոր: Էլ 89-110 յունակն Եկեղեցական Երգեռու
մագիրներ Տամբրն տանորով եւ անոր կրուած հա-
մապատասխուսու այսերէն մեղենիներ, շարականեր
են: Էլ 111-14 անուած Երաժշտական տակը Նա-
կրած է տանկերն իր մը, որոն եղանակաւ պիտի
երգեցոր: Էլ 142-62 անուած
յունակն անօթէն: Էլ 163-64 Հայր մեր, յունակն
եւ տամբրներ: Էլ 165 Եթառակարան: Էլ 166-60
տուակ ամսէրներ երգեռու, որոց եղանակաւ այսերն
երգեր կը զսուուն զրին մէջ: ԽՄԲ:

բազմն կը փոխակ երբ կարգը բազմացաներուն
դայ, վասն զի մեր արդի լեզուն իւր բոլոր
բարբառներովն Հանդերձ, ինչպէս ամեն մարգ
գիտե, բազմացանեառու արտասանութեամբ եր-
կու լինաւոր մասի կը բաժննի, այժմն Արեւ-
իշեան եւ Արեւմասեան Տնշիւն, կամ Ուսա-
հայոց եւ Զամեահայոց արտասանութիւն:

Թուսահայք պահած են հին բարտասանութիւնն, պյսինց Մեկրուսեանն, իսկ Ցամակահայք շեղած են ըստ մասին։ Ամանը շատ շափազանցած են այս արտասանութեան շեղումն, ուուց վասն զի միայն Կոտասնդուպոլիսց Խօսիլը լսելով։ բայց խիստ վասնգաւոր բան է լիզուադիտութեան ձայնական մասին մէջ, բայց լեզուն արտասանութիւնը միայն մէկ քաջաքեն դասեն։ Կ զոյսեկի բարոր գտառապացոց արտասանութեան կանոնագիրները չեն։ Ցայսի բան է որ Մեսրոպ մեր առաքեր յօրինած առանձնական աշքին առեւ ուներ յունական, իրանական (դէնդիկ, պահմունք) և արդի պարսկերէն) եւ սեմական (երբայցերէն, սարսերէն եւ արար) այսումներն, որ լիզուններու մի քանին նաև ստիպմամբ կամ՝ հետաքրքրութեամբ սորված էր եւ չուժուու էր մեր արդի պարսկենը մեր լիզունի արմատորներու համար։

Արդ եթէ վերցիւնեալ լզուններու այր-
ուբենները բացգտաւենք մերինին հետ, ևլ աեւ-
նենք որ Արեւամեան Հայոցս արտասանութիւնը
բարորովին նաև չէ հնոյն:

Հայերէն բաղաձայն գրերն են՝

7 4 2 9
4 7 3 8
2 4 5 2

իսկ առող օրիշ լեզուներու մէջ ունեցած զօրութիւնն հետեւեալ ցուցակին մէջ կը նայ անհնարի:

ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻ ԹԻԱ:

	Ըառար.	Պ-ըս.	Ա-ըր.
Պ կը համապատասխանեց	π	պ	պ
Բ ա	β	բ	բ
Դ ո	τ	տ	տ
Ց շ	δ	ծ	ծ
Ւ շ	χ	ք	կ
Ր ո	՛	՛	գ
Ց ո	՛	՛	կ
Ւ ո	՛	՛	ց
Ձ ո	՛	՛	ց
Ց ո	՛	՛	ց
Ա ո	՛	՛	ա
Ե ո	՛	՛	ը
Յ ո	՛	՛	ը
		երրորդ. չ ասոր.	
		*	

Հայերէն գրերն լատին գրերով հետեւ-
եալ կերպով կը ներկայացնեն ընդհանրապէս。
գ դ բ չ զ կ ո պ ծ ձ ք
g d b j ī k t p c ē k'
թ փ շ չ զ ժ ժ ժ ժ շ շ շ
t' p' ç'
Խսկ արեւմն, Հայ արտասանութիւնը կը
համապատասխանէ երեւն հետեւեալին.

Կ Դ Խ Հ Կ Մ Ա Տ Ե Խ
Կ Տ Պ Ե Ծ Գ Ծ Բ Ջ Խ
q (g) եւ կ (k) բաղամիայնք :

Գրաբար-ըրի է (g) բարձրացնալ Մարտիշ բար-
բառին մէջ կամ է (g)-ով ներկայացուած է
եւ կամ է (k)-ով. իսկ է (k)-ն ներկայացուած
է է (g)-ով :

Գրաբարի է (ը) բալանայնը Մարտաշի բար-
են մէջ կամ է (ը) -ով ներկայացուած է
ամ է (կ) -ով . իսկ է (կ) -ն ներկայացուած
է -ով :

<i>կ (g)</i>	<i>գ (g)</i>
կիսրծղդ	ի գ յ
կըլմւղդ	Տիզապրթի
կիսենը	Տիզիդ
կիշերի	Երբեմն է (k)-ի տեղ
կուղնօս	Կայ Նաեւ + (k) Բնչպետ
հինկ	Կը քօ, փինկ, կը այ-ի
կըէ	
կացիւէ	

Կ (g)
Ճակածըդբ, իսկի, Տարկու, չըկանաս, Կը-
ա, կիր, Երկընէ, կրօք, կիւտիւր, իրկո-
թի, կարմա, իւսկիւր, կընակը, պըտիկ, կա-
պարկըցնիս, կէնէլ, կարմար, կիցիլ և
յիսա, կրնկօն են:

Երբեմն է (g)-ի աել + (k') կայ, ինչպէս
ու, ազը, սնազը . բայց դիտելու է որ այս + -երն
են հակառակ ինչ միշտ:

Ասոր հակառակ + (k') -ի տեղ կայ չ (g).
Եթ. տակ. էպիկր. սահման կամ նախ. էւ բար

2. (d) Եւ առ (t) բարածանո

զաւառապարբախ մէջ ու (d) գիր երկու ասեակ ներկայացնուած է. կամ պահ ու եւ կամ ու (t)-ով. սակ ու (t) բազա ու ներկայացնուած է ու (d)-ով:

22 (d)

η (α) η (τ)
 μαρτη
 τρωγανδιδ
 ζορητ
 ιερη τ ιαθη ορ ιρεκεν
 ιερη θεωρι:

Եւ ընդհանրապէս Դ-Յօղը ո-ով ներկայացուած է:

(a)

Աստուած, տոռնդդ, իւսքըդ, սատզոց, շատնօս, հոտ, տօքը, կրտուատ, մըսնա, տրգոք, կիտէլը, կիւտիր, տէրհ, Սատուածածին, ուտիլը, շոտ, սընտօք (սնդուէ), մըկատօն, սրտան, տուն, սատանէն, տեսնաս, նստան, կարպիս, աըլէն, կընտօքը եւն:

բ (b) եւ պ (p) բաղաձայնք:

Գրաբարի է (b) բաղաձայնը ներկայացուած է կամ՝ պ (b)-ով եւ կամ՝ պ (p)-ով. իսկ ո (v)-ներկայացուած է ո (b)-ով:

բ (b)

պ (b)	բ (p)
պարա (բարի)	Արբահաման
պահիդ	(բառա ստուածա-
պացուա	բանական է)
պիրիս	իրկաշարթի
պրօդ	չիրքաշարթի
պաձ	հինչաշարթի
պինօլան	շաբօթ
պիրին	ճամփուծին
պաշնաբան	(հմէ. ճանապարհ):

Այս բառներուն մէջ բացուութիւն կազմովին երկի համ են՝ Արբահաման, շաբօթ եւ ճամփուծին:

պ (v)

Գիլլցըլէ (պաշտցուցեր է), կարպիս, պրափիկ, պաւուզ (Պ տղայ), պէպէրը (Պ մանկարած), կըսպանէ, պազմունան, պարկինք, պարպիտը (վարպետը), պէտք է:

ծ (j կամ dz) եւ ծ (ծ կամ ts) բաղաձայնք:

2 (dz) գիրն կը ներկայացուի կամ իրբեւ ծ (dz) եւ կամ իրբեւ ծ (ts). իսկ ծ (ts) կը ներկայացուի իրբեւ ծ (dz):

ծ (dz)

ծ (dz)	ծ (ts)
ծերոց, ծան (ձիւն)	պղղանձ
էօծ, ծըվիլը	քուզ
ծատ, անծրիզ	Այս բառներուն մէջ յ-ն,
ծիէլլըր, ծեռքէս	յ-է եւ յ-է տեքը կու
ծայ եւն	դայ:

2- ներկայացուած է յ-ով ոէցն բառն մէջ:

ծ (ds)

Աստված, Ճանկօծըդ, Միածին, Աստուածածին, մինծ, արծօթ, ծէմանը, ծիծիլ, վարոսին, ծածը, ծածը, ծափէ, Հիծնայ, սիսօծին, Ճամփուծին, մինծ եւն:

ջ (յ կամ ձ) եւ ժ (չ) բաղաձայնք:

Նախին ջ (յ կամ ձ) բաղաձայնը Մասշի բարբառին մէջ ներկայացուած է կամ՝ ծ (ձ)-ով եւ կամ՝ ջ (չ)-ով, իսկ ջ (չ), ժ (ձ)-ով:

ջ (յ կամ ձ)

ծ (ձ)	ժ (չ)
ծօպան	մէջըդ
աղջնան	աղջին
կայ նաեւ աղջին	եռէջ

ժ (ձ)

Շամբարը, մէջցիլէ է, Ճանկօծըդ եւն: Այս ման նաեւ է, ի, ի, չ յ և և և և: Բաղաձայններն, որոնք Մարաչի բարբառին մէջ ունեւ չաշուէլիք գոփւստունեւոց նեսիոյ աւուլուն համար, եւ մանաւանգ երկար մննդրամանութեանց մէջ մանելով մեր ուսումնափրութիւնը ճապազ շննելու համար զանց կ'առնենիք:

Հոյ կը լիննայ նաեւ սասումնասիրութիւնս Բեանս. կը մայ արդ գ. մասն, այս է Քերականական տեսութիւնը:

Մ Ա Ս Կ Ա..

Քերականական տևառութիւն:

ՈՒեր ուսումնափրութեան այս երրորդ մասին վրայ շատ երկար տեղեկութիւններ տալ կարելէլ, վասն զի եթէ մեր աղբիւըը (Արաբս.) դժինի բաւական եղաւ ձայնական ու սումնափրութեան օգնելու, բաւական չէ նաեւ քերականական մասին օգնելու իսր կարճութեան համար: Այստի քերականական ընդարձակ ուսումնափրութիւնն ուղիւ ուղիւ մի թողով, կը շատանաբ քանի մի տեղեկութիւններ տալ: Արդէն այս տեղեկութիւնները վերը տեսնելու առիթ ունեցաւք:

Հայերէն մասունք բանին առաջին մասն է Անան. Մարաչի բարբառին մէջ անուան վերայ խօսած ժամանակնախ նույն եւ երկրորդ հունիւրուն վերայ խօսելու ենք:

1. Թիւ:

Ամէն մարդ գիտէ որ Հայերէնի մէջ թիւն երկուք է՝ եղանի եւ յոդնակի, թէ աշխարհաբարի մէջ եղանին յոդնակին կը վերածուի,

և զակին վերայ եր մասիկն աւելցնելով, եթէ նա ժամանէ է, եւ ներ աւելցնելով, եթէ բաշխ-
չունէ է, զոր օր շան, մարդ, կի՞ն եւն կը լլան
յուղակի մէջ շան-եր, մարդ-եր, կի՞ն-եր,
վան զի մազանի են. իսկ գրիչ, բրիչ, արծաթ-
եւն կը լլան, գրիչ-ներ, բրիչ-ներ, արծաթ-ներ
եւն, վան զի բազմալանկ են:

Մորով բորբոռն մէջ ոյց ե յ յա՞ և ն է
յամիկ է բ-ի իսմ չ բ-ի խոնոս է. օրինակ,
լաթ — լաթ-իր, մարդ — մարդ-իր, թեւ —
թեւ-իր, մազ — մազ-իր եւն:

8. Հոդով:

Մարաշի բարբառն մէջ երկու տեսակ
հոլով գտանք. ոմանց սեռականը է -ով կը վեր-
ջանորի. ոմանց եւս -ով, այս երկու ձեւն ալ
գրեթէ միշտ չ յօդն ունին իրենց հետ:

Ա. Հոդով ի-ով:

Ի-ով վերջաւորութիւնն հայերէն շատ մը
բարբառներու յատուկ է. Մարաշի բարբառն
մէջ հետեւեալ կերպով կը հոլովափ:

- Ո-ւ. է-ք
- Ա-ւ. է-քի(դ)
- Տ-ր-է. է-քի(դ)
- Հ-ո-յ. է-ք
- Բ-ո-յ. է-քէ(դ)
- Գ-ո-ք.

Գործիականն շատ անդամ առաջկ. էից
(այ) կամ և) մասնկով կը շինեն, զոր օրինակ՝
ուսպ-լս. որ կը նշանակէ՝ սպով:

Բ. Հոդով ա-ով:

Իսկ ա-ով վերջաւորով հոլովներն աւելի
հետաքրքրական են. այս հոլովներն հետեւեալ
կերպով կ'ըլլան:

- Ո-ւ. մեռիլ
- Ա-ւ. մեռի-ա-ն
- Տ-ր-է. մեռի-ա-ն
- Հ-ո-յ. մեռիլ
- Բ-ո-յ.
- Գ-ո-ք.

Տանիք նաեւ երկրորդ օրինակ մը

- Ո-ւ. շուն
- Ա-ւ. շուն+ա
- Տ-ր-է. շուն+ա
- Հ-ո-յ. շուն
- Բ-ո-յ. շուն+է (?)
- Գ-ո-ք.

Ահա համառարար՝ ինչ որ ըսելիք ու-
նէինք հոլովներու վոայ:

3. Բայ:

Հղովաներէն ետեւ կու գան բայերն, որոնք
հետաքրքրական կողմեր ունին, զզու ամենըն չ ան-
գիսի մը մէջ ընդարձակօրէն ուսումնասիրեն
կարեծ չենք համարի (մանաւանդ չերկարե-
լու համար). միայն կը շատանանց հետեւեալ
կանոններով:

Կանա Ա. Մարաշի բարբառին մէջ, ողոր
եւ վերջաւորով բայերն իւ կ'ըլլան. զոր օր.

Ե - Ի

Եց.

Ը. գ-է-ն. չուտիմ'

Բ. գ-է-ն. բիթիս

Գ. գ-է-ն. . . . (ըլլալու է' ինչ)

Ցոց.

Ա. գ-է-ն. . . . (?)

Բ. գ-է-ն. ուտինք

Գ. գ-է-ն. թափին:

Պէրեմ Մարաշի բարբառին մէջ բայերու
եղակա - , ի եւ յունակի է եւ գ գէլքերն երբ
ե ունին ի-ի կը փփուին:

Կանա Բ. Եւ վերջաւորով բայերու անե-
րեցնուն իւ կ'ըլլան, զոր օր չուտել — չուտիլ,
բերել — բերիլ, թափել — թափիլ, պառկել
— պառկիլ, ուտել — ուտիլ վախել — վա-
խիլ, ըսել — ըսիլ եւն:

Կանա Գ. Այն բայերն որ ակնարհաբար
թու-ով մը կը սկսինք եւ երրորդ գէլք մը կը
գործածենք, Մարաշի բարբառին մէջ ա-ով մը
կը վերջանայ. օրինակ.

Տանիք շնորհաւ, էջքդ պայտա՛, իւսըրդ
կըտրոտա՛, տոնդ ավան, պէշէդ պէզ տիբցօն
չափուա՛, . . . քորդ չպիտէ պացուա՛ եւն:

Այս կանոնները քանի մը բացառութիւն-
ներ ունին, բայց նույն համայնշուն բացառու-
թիւններ են եւ անոնց վերայ հիմայ չենք դա-
դարիր:

Հայ վերջ կու տանիք մեր ուսումնասիրու-
թեան, շնորհակալութիւննիւ յայսնելով նախ
մեր միրելիք բարեկամ դասաւառ Պ. Մէկեէի,
մեր ընթերցողաց, եւ մանաւանդ մեր գիտնա-
կան թերթին, որ բարեհանձեցաւ ուսումնական
շաւզն մէջ մեր առած առաջին քայլին ար-
տապրաթիւնն ի հրապարակ հանել:

Ս. Մէկեէի Զ. Դ. Ա Խ Խ Թ Պ Ճ Կ
ի Փարիզ:

